

Мирзаева А.К., Рахимбаев Э.Н.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КЕН
КАЛДЫКТАРЫН САКТООЧУ ЖАЙЛАРДЫН КООПСУЗДУГУН
КАМСЫЗ КЫЛУУНУН НЕГИЗГИ КӨЙГӨЙЛӨРҮ**

Мирзаева А.К., Рахимбаев Э.Н.

**ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ
ХВОСТОХРАНИЛИЩ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

A.K. Mirzaeva, E.N. Rakimbaev

**THE BASIC PROBLEMS OF SAFETY OF TAIL STORAGE
IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 349.6(0758)

Макалада Кыргыз Республикасындагы жайгашкан кен калдыктарын сактоочу жайлардын географиялык жайгашуусу, климаттык шарттары, ал жерде жашаган калктын социалдык-экономикалык абалдарын талдоо менен мүмкүн болгон коркунучтарды алдын алуунун укуктук жактан жакшыртуу көйгөйлөрү талдоого алынган.

Негизги сөздөр: Кыргызстан, табигый катаклизмдер, табигый шарттар, климат, экологиялык коопсуздук.

В статье сделан правовой анализ проблемы предупреждения возможных угроз и улучшения ситуации на основе географического месторасположения, климатических условий, социально-экономического положения населения, проживающего на территориях хвостохранилищ Кыргызской Республики.

Ключевые слова: Кыргызстан, природные катаклизмы, природные условия, климат, экологическая безопасность.

The article makes a legal analysis of the problem to prevent possible threats and improve the situation based on geographical location, climatic conditions, socio-economic status of the population residing on the territories of tailing dumps in the Kyrgyz Republic.

Key words: Kyrgyzstan, natural disasters, natural environment, climate, and environmental safety.

Кыргызстандын аймагы 200 000 квадрат километрди түзүп Борбордук Азиянын түштүк-чыгышында жайланышып, түштүк батышта Алай тоолору түндүк-чыгыштан Тянь-Шан тоолорунун аралыгында жайланышкан.

Өлкө Казахстан, Тажикстан, Өзбекистан жана Кытай менен чектешет. Калкы - 5.2 млн адамды түзүп 90 ашуун улуттар жашайт. Кыргызстандын борбору - Бишкек шаары 1 млн.го жакын калк жашайт, ири шаарлары – Ош, Жалал-Абад жана Каракол.

Кыргызстан – тоолуу өлкө аймагынын 80% ашыгы деңиз деңгээлинен 1500 м бийиктикте

турат. Өлкөнүн аймагы табигый катаклизмдерге, көчкү, жер титирөө, суу каптоо жана сел жүрүү. Кыргыз Республикасынын өзгөчө кырдаалдар министрлигинин маалыматы боюнча табигый кырсыктардан келтирилген зыян 35 млн долларды түзөт.

Мөндүр сейрек кездешет. Жай ысык жана кургак. Кышкы температура айрыкча тоо котловиналарында, төмөн минус 20°C дан минус 30°C жетет. Жаан чачындын жылдык көлөмү Фергана тоо кыркасынын түшөт - 1090мм, эң азы - Ыссык-Көлдүн төмөн жагына түшөт - 140 мм. Жаан чачындын орточо орношу 300дөн 600 мм чейин.

Кыргызстандын өзгөчөлүгү болуп катаал экстремалдык табигый шарттары саналат.

Кыргыз Республикасында 1923 көл бар, алардын жалпы аянты 6836 км² түзөт; дүйнөгө таанымал Ыссык-Көл деңиз деңгээлинен 1,700м бийиктикте жайланышкан. Климаты - континенталдык кышында суук жайында ысык.

Өзгөчө коркунучту ариддик климат аймагында жайланышкан радиоактивдүү калдыктары бар кен калдыктарын сактоочу жайлар түзөт.

Кен калдыктарын сактоочу жайлар ариддик климат шарттарында алар консервациялангандан кийин ондогон жылдар арасында толук кургап калуусу керек эле, бирок изилдөөлөр көрсөткөндөй бардык кен калдыктарын сактоочу жайлар иш жүзүндө катуу нымдашкан аймактарга кирген. Бул жер асты сууларынан кен калдыктарын сактоочу жайлардын гидроизоляциясынын жоктугу, сактоочу жайлардын үстүнкү катмары буулануу процессине чалдыккан.

Кен калдыктарын сактоочу жайлар суу менен жышталышы айрыкча жогорку сейсмикалык, суу каптоо жана сел жүрүү активдүүлүгү жогору болгондуктан алардын туруктуулугуна терс таасирин берет. Мындан сырткары радионуклиддер менен ууланган суулар, дамбалардан

өтүп жер үстүндөгү жана астындагы сууларды булгайт.

Социалдык-экономикалык абал. Каралып жаткан тоо кен өндүрүш райондорунда негативдүү социалдык экономикалык абал катарына калктын агымы саналат (экологиялык жана экономикалык миграция) жана шаарлардын деградацияланышы, айрыкча кен жабылгандан кийин өндүрүштүк, коммуналдык ишканалардын, инфраструктуралык объектилердин, начар иштеши, билим берүү, саламаттыкты сактоодо көрсөтүлүүчү кызматтардын төмөндөшү жана жоктугу.

Мин-Куш жана Ак-Туз поселокторунда калктын саны эки эсеге азайган. Жакырчылык, башка мүмкүнчүлүктүн жоктугу – бул калктуу пункттарды мүнөздүү. Качандыр бир живописүү райондор татыктуу жашоого шарты жок коркунучтуу экологиялык абалдагы райондорго айланды. Жашоо үчүн бир катар жакыр калктын катмары кен калдыктарын сактоочу жайлардан металл издешип аларды ачып салышууда.

Тоо кен калдыктарынын калган материалдарды ар жерлерде чарбалык керектөөлөргө иштетишүүдө. Мунун бары экологиялык абалды начарлатып бул аймакта жашоого коркунуч келтирүүдө.

Медициналык статистика боюнча маалымат базасы жок. Көптөгөн учурларда жер жерлерде квалификациялуу медициналык персоналдын жоктугунан оорукчан адамдар, жаракат алгандар тийштүү медициналык жардамды ала алышпайт.

Жашоочулар кабылданган ооруулар жана психологиялык илдеттерди, жакырчылыктын деңгээлинин синергетикалык эффектинде таандык кылса болот.

Азыркы мезгилде радиациялык нурдануу дозалары лимиттин ичинде болсо дагы, бул дозалар терс таасрин тийгизип адамдын иммундук системасын жабыркатууда.

Бул жерлердеги калктуу пункттарда экономикалык турукташуунун жана экологиялык абалын жакшыртуунун комплекстүү иш чараларын кабыл алуунун натыйжасында гана мүмкүн. Аларга: булганган аймактарды реабилитациялоо; тоо кен калдыктарын жана кен калдыктарын сакоочу жайларды рекультивациялоо; жаңы жумушчу орундарын түзүү; бул аймактагы негизги чаралардын бири катары калкка квалификациялуу медициналык жардам көрсөтүү саналат. Мына ошентип, калктын жашоо деңгээли жана социалдык-экономикалык жакшыртуу азыркы мезгилдин зарыл керектөөсү катары саналат.

Ресурстарды рационалдуу пайдалануу (нефть, газ, минералдык заттар, термалдык суулар).

Негизги чаралардын бири катары калкка квалификациялуу медициналык жардам көрсөтүү саналат. Мына ошентип, калктын жашоо деңгээли жана социалдык-экономикалык жакшыртуу азыркы мезгилдин зарыл керектөөсү катары саналат.

Жогоруда каралган контекстти караганда биздин оюбузча А.Рустамовдун ою бир аз тынчсыздандырат, анын ою боюнча «Талды-Булакта Левобережный» кенинде коопсуз кен калдыктарын сактоочу жай курулат. Бул жөнүндө маалыматты «Вечерний Бишкек» гезитине малекеттик айлана чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы боюнча агенттиктин директорунун орун басары А.Рустамов билдирген. Анын сөздөрүнө караганда иштеп-чыгуучу компания Талды-Булак капчыгайында кен калдыктарын сактоочу жайды курут. Адистердин айтымында суунун калыптануу аймагы 3 миң бийиктикте тоодо жайланышкан. Кен 2,2 миң метр бийиктикте жайланышкан. Кендин алдында сууну чогултуучу курулма орнотулат.

Мына ошентип суу кен калдыктарын сактоочу жай менен байланышпайт. Мындан башка А.Рустамовдун сөзүнө караганда, кен калдыктарын сактоочу жайдын түбүн 2 миллиметр калыңдыктагы пленка менен жабышат. «Бул долбоор бир канча оңтойлуу жана экологияга абсолюттук коопсуз», - деп билдирет [1, с. 3].

Биздин оюбузча, кен калдыктарын сактоочу жайларды куруу, сактоо, алардын коопсуздугун кароо, бир канча татаал иш, анткени алар тобокелчилик жана коркунуч менен коштолгон. Советтик тажрыйба муну ишенимдүү көрсөттү.

Мындан сырткары өзгөчө белгилей кетчү керек Кыргызстан бийик тоолуу экологиялык тутумду чагылдырат, ал өз кезегинде табигый антропогендик таасирге алсыз болуп, 20дан ашуун коркунучтуу табигый процесстерге жер титирөө, көчкү жүрүү, сел жүрүү, суу каптоо, таш түшүү, кар көчкүлөрү тартылган алар өз кезегинде республиканын экотутумуна ири материалдык чыгым алып келет.

Кыргыз Республикасынын экологиялык коопсуздук Концепциясында белгиленгендей, - «экологиялык коркунучтуу республиканын бүт аймагында катуу жааган жамгырдан, карлардын эришинен, бийик тоолуу көлдөрдүн ашып түшүүсүнөн пайда болгон селдер жана суу каптоолор түзөт. Мындан башка 3900 ашуун дарыялардын бассейндери сел жүрүү коркунучу менен коштолгон. Кыргызстанда, орточо эсеп менен

бир жылдын арасында 153 өзгөчө кырдаалдар катталат, алардын 90% табигый кубулуштар» [2, с. 71].

Нарын областынын Жумгал районунун жашоочуларынын демилге тобунун мүчөсү С.Саралаев, 12-июль 2015-жылы массалык маалымат каражаттарына берген маегинде «Муну менен ал Кыргызстандагы Сандык кенин иштетүү боюнча өзүнүн нааразычылыгын билдирет. С.Саралаев, ою боюнча - «эгер калкка айлана чөйрөгө коркунучсуз натыйжалуу пайдалана алышпаса биздин кен жайларын берүүгө болбойт» деп билдирди.

Эгер, бул кен жайы башка мамлекеттерге берилип кетсе Кыргызстан кен калдыктарын сактоочу жайларга айланат», - деп эсептейт.

Анын ою боюнча бийлик кен жайларын бөлүштүрүп, өз кызыкчылыктарын көздөп башка өлкөлөргө берүүдө. «Бийлик элди ойлобойт, алар өз пайдасын гана көздөшөт. Чиновниктер акчаны алышат, биз болсо алюминий чаңында оорулар менен калабыз».

Сандык кени Нарын областынын Жумгал районунда жайланышкан. 2009-жылы Данияр Усеновдун өкмөтү бул кен жайын Кытай-Кыргызстан темир жолун курууну алмашуу менен кытайларга берүүнү сунуштаган. Бирок 7-апрелдеги окуялар бул сүйлөшүүлөрдү үзгүлтүккө учураткан [3].

Кен калдыктарын сактоочу жайлардын коопсуздугун камсыз кылуу, радиациялык коопсуздук боюнча укуктук базаны талдоо төмөнкүлөрдү көрсөттү;

- кен калдыктарын сактоочу жайлардын коопсуздугун камсыз кылуу, радиациялык коопсуздук боюнча улуттук укуктук база эл аралык мыйзам актылары менен гармонизация болгон эмес;

- көптөгөн ченемдик актылар рамкалык мүнөзгө ээ жана жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү эске албайт;

- улуттук стандарттар, нормалар жана талаптар акыр аягына чейин толук иштелип чыккан эмес;

- эл аралык нормаларга стандарттарга дал келбейт.

Адабияттар:

1. Рустамов А. «На Талды-Булаке левобережном построят безопасное хвостохранилище». // Газета «Вечерний Бишкек», 30 января, 2014. - С. 3.
2. Указ Президента Кыргызской Республики «О Концепции экологической безопасности Кыргызской Республики» от 23 ноября 2007 года, №УП №506, ОсОО «Альбина ЛТД». - Б. - С. 122.
3. Саралаев С. Жители Жумгалского района: «Власть превращает Кыргызстан в хвостохранилище». knews. kg. - Б. 12.06.15.

Рецензент: д.ю.н., профессор Кулдышева Г.К.